

BLANDINIUM ROND HET JAAR 1000

Twee eeuwen monastieke bloei en uitstraling in de Gentse Sint-Pietersabdij

**Prof.dr. Georges Declercq
(Vrije Universiteit Brussel)**

1. Beeldvorming

In de geschiedenis van de Gentse Sint-Pietersabdij (Blandinium) spelen de 10de en de 11de eeuw een belangrijke rol. Het was niet alleen de enige echte bloeiperiode die het klooster ooit gekend heeft, maar precies daardoor zijn deze eeuwen tevens bepalend geweest voor het beeld dat we vandaag van de abdij hebben. Indien de Sint-Pietersabdij bekend staat als een groot benedictijnerklooster, dan is dit immers in belangrijke mate te danken aan de hervormingsgezinde monniken die rond de millenniumwende het klooster op de Blandijnberg bevolkten. Net als vele andere abdijen was de Sint-Pietersabdij in deze periode in de greep van de monastieke hervormingsbeweging die in de 10de eeuw ontstaan was als reactie tegen de ontwrichting van het kloosterleven teweeggebracht door de Noormanneninvallen en de desintegratie van het Karolingische rijk. Op initiatief van de graaf van Vlaanderen werd in 941 de regel van Benedictus geïntroduceerd in het klooster door de bekende Lotharingse kloosterhervormer Gerard van Brogne. Concreet betekende dit dat de kanunniken die sinds de vroege 9de eeuw de kloostergemeenschap vormden, plaats moesten ruimen voor benedictijnermonniken. Het jaartal 941 is dus een echte cesuur in de geschiedenis van de Sint-Pietersabdij, ook al omdat Gerard van Brogne en zijn monniken meteen een ware dynamiek op gang brachten. In de decennia die daarop volgden ontwikkelde Sint-Pieters zich onder hun impuls van een relatief onbeduidend klooster tot een monastiek centrum met een internationale uitstraling. Gentse monniken hielpen diverse andere kloosters hervormen en ze waren eveneens betrokken bij de invoering van het benedictijnermonachisme in Engeland. Hierdoor verwierf de abdij faam en aanzien tot ver buiten de eigen regio en werd het met recht en reden als een belangrijk klooster beschouwd.

Dankzij het optreden van de hervormingsgezinde monniken uit de tweede helft van de 10de eeuw kan de Sint-Pietersabdij derhalve kwalitatief gesproken zeker als een 'groot' klooster worden bestempeld. In de kwantitatieve betekenis van het woord is het Gentse klooster evenwel nooit een grote abdij geweest. In de 9de eeuw telde de kloostergemeenschap 24 kloosterlingen en dit was wellicht nog zo in de aanvangsfase van de hervorming rond het midden van de 10de eeuw. Vanaf de late 10de eeuw lag het vermoedelijk iets hoger. Volgens een literaire bron, de Ysengrimus, waren er in het midden van

de 12de eeuw 51 monniken. Later, in de 14de eeuw, varieerde het rond 36, en op het einde van de Middeleeuwen werd 24 opnieuw de norm¹. Sint-Pieters scoort hiermee beduidend lager dan toonaangevende Franse en Duitse abdijen die in de vroege Middeleeuwen soms meer dan 100 monniken in hun rangen telden (Saint-Denis : 150, Corbie : 200, Saint-Riquier : 300, Fulda : 600). In de eigen streek moest het bovendien onderdoen voor de abdij van Sint-Bertijns die in de 9de eeuw onderdak gaf aan 60 monniken en in de vroege 12de eeuw zelfs aan 120². Ook op het vlak van de omvang van het kloosterdomein kan de Sint-Pietersabdij de vergelijking met echt grote kloosters niet doorstaan. In de Karolingische tijd was het zelfs ronduit een arm klooster, want volgens 9de-eeuwse beschrijvingen van het zgn. konventsgoed (*mensa conventualis* of *mensa fratrum*), d.i. een reeks goederen waarvan de opbrengst uitsluitend bestemd was voor het levensonderhoud van de kloostergemeenschap, hadden de kloosterlingen toen slechts de beschikking over een 40-tal afhankelijke hoeven, zes meestal kleine stukken akkerland, een koehouderij, een schaapsweide langs de zee, vijf andere weiden, een deel van een wijngaard en een bos³. Dit beeld wordt bevestigd door de Merovingische en vooral Karolingische schenkingsnotities die opgenomen werden in het *Liber Traditionum Antiquus*, het 'boek der schenkingen' uit het midden van de 10de eeuw. Haast zonder uitzondering betreft het kleine en versnipperde goederen, die bovendien zowat allemaal gelegen waren in de directe omgeving van Gent, langs de Leie tot in de omgeving van Deinze en langs de Schelde tot in de buurt van Oudenaarde, met uitlopers tot in de buurt van Doornik en Valenciennes⁴. Een dergelijk bescheiden abtisdomein verzinkt in het niets als men het vergelijkt met de zowat 800 hoeven in het Noorden van Frankrijk en in het huidige West-Vlaanderen waarover de monniken van Sint-Bertijns toen

¹ M. GYSSELING – A.C.F. KOCH, *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, s.l., 1950, nr. 49, p. 125 (ten tijde van abt Einhard, 815-830, zijn er 24 kanunniken) en nr. 50, p. 140 (oorkonde van abt Einhard, 21 januari 830 : getuigenlijst met namen van 17 priesters, diakens, subdiakens en andere *clerici*) ; A. FAYEN, *Liber traditionum sancti Petri Blandiniensis*, Gent, 1906, nr. 88, p. 88 (oorkonde van abt Womar, 953-959 : getuigenlijst met namen van 19 monniken) ; J. MANN, *Ysengrimus. Text with translation, commentary and introduction*, Leiden, 1987, p. *** ; L. DE MEY, *De financiële organisatie van de Sint-Pietersabdij te Gent in de tweede helft van de 14de eeuw en de eerste helft van de 15de eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, 1970, p. 22 en 25-26 (cijfers voor de 14de en 15de eeuw).

² U. BERLIERE, 'Le nombre des moines dans les anciens monastères', in *Revue bénédictine*, XLI (1929), p. 231-261 (Sint-Bertijns : p. 240) en XLII (1930), p. 19-42. Voor de vroege Middeleeuwen : P. RICHE, *La vie quotidienne dans l'empire carolingien*, Parijs, 1973, p. 54 ; D. HÄGERMANN, 'Der Abt als Grundherr. Kloster und Wirtschaft im frühen Mittelalter', in F. PRINZ (ed.), *Herrschaft und Kirche*, Stuttgart, 1988, p. 378-382 ; M. SANDMANN, 'Fulda', in *Lexikon des Mittelalters*, IV, München – Zürich, 1989, kol. 1020.

³ GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 49, p. 127-129.

⁴ GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 49, p. 130-136.

beschikten, of met de 1700 hoeven die de kloostergemeenschap van Saint-Germain-des-Près bezat in diverse streken van Frankrijk, om nog te zwijgen van de 15000 hoeven waarop de monniken van Fulda in Duitsland tijdens de 9de eeuw beroep konden doen⁵. Aan deze armtierige toestand kwam wel een einde door de hervorming van 941. Deze ging immers gepaard met een materiële restauratie, waarbij graaf Arnulf I niet alleen kloostergoederen restitueerde die in de late 9de – vroege 10de eeuw door de graven (i.c. zijn vader en hijzelf) geïsurpeerd waren, maar ook diverse nieuwe schenkingen verrichtte. Vooral dankzij deze vrijgevigheid, die door zijn opvolgers en andere leden van de grafelijke familie werd voortgezet, verwierven de Pieterlingen vanaf het midden van de 10de eeuw uitgestrekte domeinen, niet enkel in het gebied tussen Leie en Schelde, waar de abdij in de driehoek Gent – Kortrijk – Oudenaarde een aantal vrij compacte domeingroepen uitbouwde, maar ook in het Noorden van Frankrijk (in de buurt van de huidige steden Rijsel en Lens), langs de Vlaamse kust (zowel in Frans- als in West-Vlaanderen), in het huidige Zeeuws-Vlaanderen en eveneens in de streek tussen Schelde en Dender⁶. Zonder ooit de rijkdom van echt grote abdijen te evenaren, kon Sint-Pieters hierdoor uitgroeien tot het rijkste klooster in het graafschap Vlaanderen, en tot één van de rijkste in de Nederlanden. Ook in dit opzicht zijn de 10de en 11de eeuw dus bepalend geweest voor de beeldvorming rond de Sint-Pietersabdij.

De hervorming van 941 bracht bovendien een nog veel directere ingreep in de beeldvorming over Sint-Pieters met zich mee. De hervormingsgezinde monniken hebben in de jaren volgend op de introductie van de regel van Benedictus immers ook de geschiedenis van het klooster herschreven en hun versie van het abdijsverleden werkt tot op de dag van vandaag door in de historiografie, omdat door het verdwijnen van de originele bronnen elke alterna-

⁵ Voor deze en andere cijfers, cf. L. KUCHENBUCH, *Grundherrschaft im früheren Mittelalter*, Idstein, 1991, p. 40-41 en W. SCHLESINGER, 'Die Hufe im Frankenreich', in H. PATZE – F. SCHWIND (eds.), *Ausgewählte Aufsätze von Walter Schlesinger 1965-1979*, Sigmaringen, 1987, p. 609.

⁶ De sterke aangroei van het abdijsdomein vanaf het midden van de 10de eeuw kan afgelezen worden uit de talrijke schenkingsnotities in het tweede *Liber Traditionum* dat kort na 1042 werd samengesteld: FAYEN, *Liber traditionum*, nrs. 66-126, p. 73-117. Hij komt eveneens tot uiting in een reeks koninklijke en keizerlijke bevestigingsoorkonden: GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 60, p. 155-157 (Lotharius, 22 februari 964), nr. 63, p. 160-163 (dezelfde, 5 mei 966), nr. 65, p. 165-166 (Otto II, 28 februari 977), nr. 72, p. 177-178 (Otto III, 20 mei 988) en nr. 92, p. 196-199 (Hendrik I, 1038); H. BRESSLAU, *Die Urkunden Konrads II.*, Hannover, 1909, nr. 230, p. 313-315 (Koenraad II, 4 juli 1036); H. BRESSLAU – P. KEHR, *Die Urkunden Heinrichs III.*, Berlijn, 1931, nr. 49, p. 61-63 (Hendrik III, 28 mei 1040). Over het abdijsdomein van Sint-Pieters voor en na de 10de eeuw, zie A. VERHULST, 'Bezittingen en inkomsten van de Gentse abdijen', in G. DECLERCQ (ed.), *Ganda & Blandinium. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, Gent, 1997, p. 103-110.

tieve geschiedschrijving zoniet volledig onmogelijk, dan toch ernstig bemoeilijkt werd (en wordt). De belangrijkste exponent hiervan is het reeds vermelde *Liber Traditionum Antiquus*, dat tussen 944 en 946 werd opgesteld, voornamelijk met het doel om van graaf Arnulf I meer en belangrijker goederenrestituties te bekomen dan de graaf in de eerste fase van de materiële restauratie had willen toestaan⁷. In het stichtingsverhaal (*Ratio foundationis*) dat de inleiding tot dit 'boek der schenkingen' vormt, wordt de indruk gewekt dat de kloostergemeenschap van bij de stichting in de 7de eeuw door de hl. Amandus bestond uit monniken die leefden volgens de regel van Benedictus. Door toedoen van Karel Martel zou deze eerste benedictijnergemeenschap in de 8ste eeuw volledig in verval zijn geraakt, een toestand die volgens deze bron duurde totdat Einhard in de vroege 9de eeuw het klooster restaureerde door er 24 kanunniken te vestigen⁸. Volgens deze versie van de kloostergeschiedenis kwam de vervanging van de kanunniken door benedictijnermonniken in 941 dus neer op een terugkeer naar de oorspronkelijke toestand zoals deze bestond ten tijde van de hl. Amandus. Ofschoon deze voorstelling van zaken de historiografie van de Sint-Pietersabdij tot in de tweede helft van de 20ste eeuw heeft beheerst, zijn er diverse aanduidingen dat het er bij de stichting van de Sint-Pietersabdij helemaal anders is aan toegegaan⁹. Zo wijst alles erop dat de regel van Benedictus in 941 voor het eerst werd ingevoerd in Sint-Pieters. Amandus leunde, net als vele andere zendelingen uit de 7de eeuw, aan bij het Iers geïntereerd monachisme dat op dat ogenblik toonaangevend was in het Frankische rijk. Daarom mag aangenomen worden dat het klooster aanvankelijk de zgn. mengregel volgde, d.i. een combinatie van de regels van Benedictus en Columbanus, die door Amandus in ieder geval als leefregel werd voorgeschreven in één van zijn andere stichtingen, het klooster van Barisis-au-Bois nabij Laon¹⁰.

Het herschrijven van de stichtingsgeschiedenis gaat bovendien nog veel verder. Het zopas vermelde stichtingsverhaal wekt eveneens de indruk dat Sint-

⁷ Over het tendentieuze karakter van deze bron, zie G. DECLERCQ, *Traditievorming en tekstmanipulatie in Vlaanderen in de tiende eeuw. Het Liber Traditionum Antiquus van de Gentse Sint-Pietersabdij*, Brussel, 1998.

⁸ GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 49, p. 123-125.

⁹ Niet alleen bij de stichting overigens. Ook de restauratie die deze bron toeschrijft aan Einhard is een constructie uit het midden van de 10de eeuw; zie, behalve onze in n. 7 vermelde studie, eveneens G. DECLERCQ, 'Een Karolingisch lekenabt in Gent. Einhard en de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs', in *H.M.G.O.G.*, n.r., LV (2001), p. 40-45.

¹⁰ Over dit zgn. Iro-Frankische monachisme (en de rol van de hl. Amandus), zie E. EWIG, *Die Merowinger und das Frankenreich*, Stuttgart – Berlijn – Keulen – Mainz, 1988, p. 133-138, alsook F. PRINZ, *Frühes Mönchtum im Frankenreich*, München – Wenen, 1965, p. 272-273 (met verwijzing naar de stichtingsoorkonde van Amandus voor het klooster Barisis-au-Bois uit 664, waarin expliciet sprake is van de *regula domni Benedicti seu domni Columbani*) en 304-305.

Pieters van bij de stichting een mannenklooster was en dit beeld wordt bevestigd door de Merovingische en Karolingische schenkingsnotities in het *Liber Traditionum Antiquus* die doorgaans uitdrukkelijk gewagen van schenkingen ten behoeve van de 'tafel der broeders' (*ad mensa fratrum*), d.i. het konventsgoed waarop reeds hoger de aandacht werd gevestigd¹¹. Er is evenwel een 11de-eeuws afschrift bewaard gebleven van een schenking uit 702, waarbij een zekere Ingelwara, *Deo sacrata* (d.i. non), een schenking verricht aan de gemeenschap van monniken en monialen van Blandinium waarover ze zelf abdis is (*congregationi servorum vel ancillarum Dei ... ubi ipsa abbatissa esse dinoscitur*)¹². Omdat de informatie vervat in deze tekst niet strookte met het traditionele beeld van de Sint-Pietersabdij als een mannenklooster, werd deze schenking in de moderne geschiedschrijving steeds genegeerd (of hoogstens als een curiosum aangehaald). Men ging er van uit dat de betrokken clausule onmogelijk op Sint-Pieters betrekking kon hebben of dat de tekst ervan duidelijk vervalst was¹³. Toch is er geen enkele reden om dit gegeven in twijfel te trekken. Dubbelkloosters met een kloostergemeenschap die zowel uit mannelijke als uit vrouwelijke religieuzen bestond waren immers een vrij frequent verschijnsel in de Merovingische periode. Zo was de hl. Amandus zelf rechtstreeks betrokken bij de stichting van twee dubbelkloosters, nl. Nijvel en Marchiennes¹⁴. Blijkbaar was ook Sint-Pieters omstreeks 700 een dergelijk dubbelklooster, maar de hervormingsgezinde monniken van het midden van de 10de eeuw hebben zo te zien de teksten die erop betrekking hadden grondig aangepast. In het *Liber Traditionum Antiquus* is de schenking van de non Ingelwara wel opgenomen, maar hier is ze, net als de meeste andere schenkingen, gericht aan de 'tafel der broeders' (*ad mensa fratrum*)¹⁵. Dit konventsgoed is ontegensprekelijk een anachronisme in een Merovingische tekst. Het is een typisch Karolingisch verschijnsel dat verband houdt met het

¹¹ GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 49, p. 130-137.

¹² Het (gedeeltelijk) afschrift van deze tekst is ingelast in het tweede *Liber Traditionum* van kort na 1042 : FAYEN, *Liber traditionum*, nr. 58, p. 50 (onder het verkeerde jaartal 707).

¹³ DECLERCQ, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, p. 99. De houding van Auguste Van Lokeren is in dit verband sprekend. In zijn uitgave van de oorkonden van de Sint-Pietersabdij laat hij de bewuste passus immers gewoon weg : « Nous ne publions pas les dernières lignes de cette charte, parce qu'il nous paraît qu'elles ne concernent pas l'abbaye de Saint-Pierre, mais bien une autre institution. (...) Si cette dernière partie de la donation pouvait concerner Saint-Pierre, ce serait dire qu'à cette époque elle était composée d'hommes et de femmes, et dirigée par une abbesse. Ce qui certes n'est pas » (A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin*, I, Gent, 1868, nr. 3, p. 7, noot 1).

¹⁴ Zie S. HILPISCH, *Die Doppelklöster. Entstehung und Organisation*, Münster, 1928, p. 25-44 (Nijvel en Marchiennes : p. 39-40) en Marquise DE MAILLÉ, *Les cryptes de Jouarre*, Parijs, 1971, p. 13-57 (Nijvel : p. 36-41, Marchiennes : p. 46-47).

¹⁵ GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 49, p. 130. Over beide versies van de schenking van Ingelwara, zie DECLERCQ, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, p. 97-103.

toen vaak voorkomend gebruik om de leiding over koninklijke kloosters toe te vertrouwen aan leken die als 'lekenabt' buiten de kloostergemeenschap stonden. Om de belangen van de kloosterlingen in dergelijke omstandigheden min of meer te vrijwaren, werd doorgaans uit het geheel van de abdijsgoederen een konventsgoed afgezonderd, dat aan het gezag van de lekenabt onttrokken was en derhalve niet kon worden aangewend voor de militaire en andere verplichtingen waarmee een koningsklooster als Sint-Pieters belast was. In Sint-Pieters werd het konventsgoed ingesteld door abt Einhard tussen 817 en 830¹⁶. Er kan bijgevolg niet aan getwijfeld worden dat de vermelding van de *mensa fratrum* als begunstigde van de schenking van Ingelwara uit 702 een inlassing is vanwege de samensteller van het *Liber Traditionum Antiquus*. Dit wekt het vermoeden dat ook andere Merovingische schenkingen in deze bron (w.o. de schenking van de *Deo sacrata* Childela uit 694) een soortgelijke manipulatie hebben ondergaan¹⁷.

Vanuit het oogpunt van de benedictijnermonniken die vanaf 941 de dienst uitmaakten op de Blandijnberg zijn deze aanpassingen gemakkelijk begrijpbaar: om de hervorming te verantwoorden hadden zij nood aan een bruikbaar verleden, waarbij de toestand gecreëerd door de introductie van de Benedictusregel werd teruggeprojecteerd in het verleden. Dit moest hen toelaten de nieuwe gebruiken naadloos te laten aanknopen bij de stichting van het klooster door de hl. Amandus. Op deze manier kon m.a.w. de invoering van het benedictijnermonachisme door Gerard van Brogne voorgesteld worden als een terugkeer naar de situatie zoals deze bestond ten tijde van de stichter¹⁸. Voor een dubbelklooster dat ook vrouwelijke religieuzen telde, was in een dergelijk utilitair geschiedenisbeeld vanzelfsprekend evenmin plaats als voor Iers geörienteerde monniken.

2. Een dynastiek heiligdom

Om de hervorming van 941, en meer in het bijzonder de rol die de graaf van Vlaanderen hierin speelde, te begrijpen, moet men een paar decennia hoger in de tijd opklimmen, meer bepaald tot 918, dat een cruciaal jaar zal blijken te zijn, omdat dan een stap werd gezet die uiteindelijk zou leiden naar de res-

¹⁶ Zie G. DECLERCQ, 'Een Karolingisch lekenabt in Gent', p. 55-56.

¹⁷ GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 49, p. 133-136; over het blijkbaar systematisch inlassen van de clause *ad mensa fratrum*, zowel in Merovingische als in Karolingische schenkingsnotities, zie DECLERCQ, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, p. 103-107.

¹⁸ Dat dit effectief gebeurde blijkt uit de grote oorkonde van graaf Arnulf I van 8 juli 941 (GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 53, p. 143-146) en uit het verhaal over de hervorming van 941 dat onder de vorm van een fictieve oorkonde op naam van bisschop Transmar van Noyon opgenomen werd in het tweede *Liber Traditionum* uit het midden van de 11de eeuw (FAYEN, *Liber traditionum*, nr. 62, p. 54-58).

tauratie van het klooster door graaf Arnulf I. In dat jaar overleed de Vlaamse graaf Boudewijn II (879-918), die als de echte grondlegger van het graafschap Vlaanderen mag worden beschouwd. Zijn krijgers wilden hem begraven naast zijn vader Boudewijn I in de abdij van Sint-Bertijns. Zijn echtgenote, gravin Elfrudis, die een Angelsaksische prinses was, verzette zich hier evenwel tegen. Zij wilde immers naast haar man begraven worden en dit was niet mogelijk in Sint-Bertijns, waar vrouwen, zelfs als ze dood waren, niet toegelaten werden. Daarom besliste ze het lichaam van haar man naar de Sint-Pietersabdij in Gent te laten overbrengen¹⁹. Deze beslissing had verstrekken- de gevolgen, niet enkel voor de Sint-Pietersabdij zelf, maar ook voor de ver- houding tot de andere Gentse abdij, Sint-Baafs. Tot dan was de Sint- Pietersabdij immers een vrij arm klooster dat in de schaduw leefde van de veel rijkere Sint-Baafsabdij, die dankzij de cultus van de hl. Bavo een ruime uit- straling genoot. Sint-Baafs was evenwel zwaar getroffen door de Noormanneninvallen en de kloostergemeenschap verbleef na 879 gedurende meerdere decennia in ballingschap in het Noord-Franse Laon²⁰. Precies gedu- rende deze afwezigheid liet gravin Elfrudis haar man Boudewijn II begraven in Sint-Pieters, waar ze overeenkomstig haar wens na haar overlijden in 929 naast hem ter aarde werd besteld. Hierdoor groeide de Sint-Pietersabdij uit tot het bevoorrechte grafklooster van de graven van Vlaanderen. Tot het midden van de 11de eeuw werden hier nog drie andere grafelijke koppels begraven – Arnulf I († 965) en Adela († 960), Arnulf II († 988) en Susanna († 1003), Boudewijn IV († 1035) en Odgiva († 1030) –, evenals diverse andere leden van de grafelijke familie²¹. Deze nieuwe functie van grafelijke necropool, die de Sint-Pietersabdij gedurende meer dan een eeuw kon vervullen, leidde ertoe dat het klooster in deze periode, meer dan welke andere kerkelijke instelling in het graafschap Vlaanderen ook, van de grafelijke gunst kon genieten. Hierdoor werd de machtsverhouding tussen de twee Gentse abdijen, die tot aan de Noormanneninvallen in het voordeel van Sint-Baafs uitviel, voor goed omgekeerd ten gunste van Sint-Pieters²².

¹⁹ *Gesta abbatum S. Bertini Sithiensium*, ed. O. HOLDER-EGGER, *M.G.H.*, SS., XIII, Hannover, 1881, p. 627 (abtenkroniek van Sint-Bertijns door Folcuinus, 961-962).

²⁰ Over de lotgevallen van de Sint-Baafsabdij tijdens de Noormanneninvallen, zie G. DECLERCQ, 'Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)', in IDEM, *Ganda & Blandinium*, p. 27-28.

²¹ In totaal gaat het om een 13-tal personen die tot vijf opeenvolgende gene- raties behoren; zie G. DECLERCQ, 'Entre mémoire dynastique et représentation poli- tique. Les sépultures des comtes et comtesses de Flandre (879-1128)', in M. MAR- GUE (ed.), *Sépulture, mort et symbolique du pouvoir au moyen âge* [= Publications de la Section Historique de l'Institut G.-D. de Luxembourg, CXVIII (2004)] (ter perse).

²² Cf. hierover VERHULST, 'Bezittingen en inkomsten van de Gentse abdi- jen', p. 103-110.

Vooral graaf Arnulf I (918-965), zoon van Boudewijn II en Elfrudis, heeft zich ingespannen ten gunste van de abdij waar zijn ouders begraven lagen. In die mate zelfs dat hij na zijn dood de titel van *restaurator* van het klooster ontving en geëerd werd als een soort tweede stichter van de abdij na Amandus²³. Zijn verdiensten in de materiële en geestelijke heropbouw van de abdij zijn inderdaad niet gering geweest. Als lekenabt van de Sint-Pietersabdij ging hij in 941, in overleg met bisschop Transmar van Noyon-Doornik, over tot de hervorming en de restauratie van de abdij. Deze verliep in drie fasen : het vervangen van de seculiere kanunniken door benedictijnermonniken, een (gedeeltelijke) restauratie van de goederen die de graven als lekenabten hadden geïsurpeerd en de aanstelling van de Lotharingse kloosterhervormer Gerard van Brogne als reguliere abt, een functie die hij tot 953 zou blijven bekleden²⁴. De bezittingen die graaf Arnulf I op 8 juli 941 door middel van een plechtige oorkonde restitueerde, waren hoofdzakelijk goederen die in de 9de eeuw tot het konventsgoed, de *mensa fratrum*, hadden behoord. Het betrof hier slechts een eerste stap in de materiële restauratie van de abdij, want al bij al bleven de restituties (en schenkingen) in 941 eerder beperkt. Naar eigen zeggen schonk Arnulf I in dat jaar slechts datgene wat hij voldoende achtte voor de kloostergemeenschap²⁵. Later, in de laatste levensjaren van Arnulf I, en na zijn dood, bij de uitvoering van zijn laatste wilsbeschikking, zouden belangrijke restituties, o.m. van goederen die in de 9de eeuw onder het gezag van de (leken)abt stonden, volgen, alsook een aantal nieuwe schenkingen²⁶.

²³ In de *Annales Blandinienses* die tussen 1042 en 1044 tot stand kwamen, krijgt Arnulf I de titel *restaurator huius Blandiniensis coenobii* : Ph. GRIERSON, *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand*, Brussel, 1937, p. 20 (onder het jaar 964). In tal van oorkonden wordt hij in één adem genoemd met de hl. Amandus ; zie bijv. GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 64, p. 164 (6 oktober 975), nr. 67, p. 168-169 (21 januari 979 of 980) en nr. 69, p. 172 (5 maart 981), evenals VAN LOKEREN, *Chartes et documents*, I, nr. 87, p. 69 (998) en nr. 101, p. 75 (1 november 1026).

²⁴ Over deze hervorming of restauratie, zie A. DIERKENS, *Abbayes et chapitres entre Sambre et Meuse (VIIe-Xie siècles). Contribution à l'histoire des campagnes du Haut Moyen Age*, sigmaringen, 1985, p. 232-237 en DECLERCQ, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, p. 228-238.

²⁵ GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 53, p. 143-146 (met op p. 145 de volgende passus : *et si non omnia saltem reddidi aliqua que predecessorum meorum tempore inde sunt abstracta, queque estimavi sufficere monachis ob amorem Christi morantibus*). Vaak wordt deze oorkonde als het beginpunt van de hervorming van Sint-Pieters gezien. Uit de tekst ervan kan evenwel opgemaakt worden dat hiermee een eerste belangrijke, doch beperkte fase in de restauratie van het klooster werd afgesloten ; zie DECLERCQ, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, p. 229-230.

²⁶ VAN LOKEREN, *Chartes et documents*, I, nr. 22, p. 28-29 (10 juli 953) ; GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 57, p. 149-151 (29 juni 960), nr. 59, p. 153-155 (17 juni 962) en nr. 62, p. 158-160 (28 maart 965) ; FAYEN, *Liber traditionum*, nr. 69, p. 75-76 (5 mei 962) en nr. 72, p. 77 (2 juli 964). Aan deze oorkonden en notities dienen de twee bevestigingsdiploma's toegevoegd te worden van koning Lotharius, die een overzicht bieden van de restituties en schenkingen van Arnulf I : GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 60, p. 155-157 (22 februari 964) en nr. 63, p. 160-163 (5 mei 966).

Door deze vrijgevigheid van Arnulf I, en door talloze andere schenkingen (o.m. van zijn opvolgers), kon de Sint-Pietersabdij, zoals reeds hoger aangeduid, in de tweede helft van de 10de eeuw uitgroeien tot het rijkste klooster van het graafschap en tot één van de belangrijkste in de Nederlanden²⁷. Tijdens de regering van Arnulf I verwierf Sint-Pieters zelfs goederen in de buurt van Londen (Lewisham en Greenwich), waarmee het slechts het tweede continentale klooster was – na de befaamde abdij van Saint-Denis – dat bezittingen had in Engeland²⁸.

Arnulf I nam tevens het initiatief om de kerk en de kloostergebouwen met meer luister te laten herbouwen. De bouwcampagne startte in mei 960 en werd voltooid in de jaren 975-979²⁹. Hij wist voor zijn favoriete klooster ook een indrukwekkende collectie relieken te verwerven, door uit Boulogne en omgeving, waar ze in veiligheid waren gebracht tijdens de Noormanneninvallen, een ganse reeks gebeenten van heiligen te laten overbrengen (Bertulfus, Gudwalus, Wandregisilus, Ansbertus, en als we de monniken mogen geloven ook Wulframnus), alsook grotere en kleinere stukken van de relieken van tal van andere heiligen (w.o. Ermelandus, Erembertus, Kilianus, Vulmarus en Condedus)³⁰. De belangrijkste waren de relieken afkomstig van de Normandische abdij Fontenelle (Saint-Wandrille) die in 944 in Gent aankwamen. Ze lieten de monniken van Sint-Pieters immers toe aanspraken te laten gelden op het omvangrijke grondbezit van die op dat ogenblik niet meer bestaande abdij³¹. Deze onderneming mislukte weliswaar grotendeels, maar de relieken van de voornaamste van deze heiligen, de hl. Wandregisilus, waren nog vanuit een ander opzicht van groot belang, meer in het bijzonder

²⁷ Cf. hoger n. 6.

²⁸ De traditie van Sint-Pieters schrijft deze schenking, die in 918 zou gebeurd zijn, toe aan gravin Elfrudis, moeder van Arnulf I en dochter van de Engelse koning Alfred de Grote. In de literatuur wordt thans meestal aangenomen dat deze schenking in werkelijkheid verricht werd in 964 door de Engelse koning Edgar, na tussenkomst van aartsbisschop Dunstan van Canterbury die een tijdlang als balling in de Sint-Pietersabdij had verbleven. Zie J. DHONDT, 'La donation d'Elfrude à Saint-Pierre de Gand', in *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 105 (1940), p. 117-164.

²⁹ GRIERSON, *Les annales*, p. 19 en 21.

³⁰ De teksten die betrekking hebben op deze reliekentranslaties werden gepubliceerd door N. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques à Gand en 944. Le 'Sermo de adventu sanctorum Wandregisili, Ansberti et Vulframni in Blandinium'*, Brussel, 1978 (zie meer in het bijzonder de omvangrijke reliekenlijst op p. 30-37) en IDEM, 'Le *Sermo de adventu SS. Gudwali et Bertulfi*. Edition et étude critique', in *Sacris Erudiri*, XXIV (1980), p. 87-113. Over de vraag of de relieken van de hl. Wulframnus in 944 al dan niet naar Gent werden overgebracht: IDEM, 'L'énigme des reliques de saint Vulfram, archevêque de Sens', in *Revue bénédictine*, LXXXVII (1977), p. 180-194.

³¹ Zie H. VAN WERVEKE, 'Saint-Wandrille et Saint-Pierre de Gand (IXe et Xe siècles)', in *Miscellanea Mediaevalia in Memoriam Jan Frederik Niermeyer*, Groningen, 1967, p. 79-92 (vooral p. 84-87).

voor graaf Arnulf I. Sinds de 9de eeuw werd deze heilige immers beschouwd als een lid van de Karolingische familie. Voor de graaf van Vlaanderen, die als kleinzoon van Judith, echtgenote van Boudewijn I en dochter van de West-Frankische koning Karel de Kale, zelf afstamde van de Karolingers, moeten deze relieken dan ook een uitzonderlijke waarde hebben gehad, vooral omdat ze voortaan zouden bewaard worden in de kerk waar zijn ouders begraven lagen en waar hij zelf zijn laatste rustplaats had gekozen³².

Naast de graven zelf konden de monniken van Sint-Pieters ook rekenen op tal van andere milde schenkers. Onder hen nauwe verwanten van de graaf (zoals de graven Wichman van Hamaland en Diederik van West-Friesland, die beiden gehuwd waren met een dochter van Arnulf I)³³, en andere hoge aristocraten die op één of andere wijze geallieerd waren aan de grafelijke familie (zoals graaf Godfried van Verdun en graaf Arnulf van Valenciennes)³⁴. Veruit de meesten echter waren blijkbaar gewone getrouwen van de graaf. In die tijd was een schenking aan een welbepaalde kerk geen onschuldige handeling, maar een bewuste daad die politieke en sociale banden creëerde of bevestigde. Het is dit verband opvallend dat de graaf zowat steeds de getuigenlijst aanvoert in de oorkonden en notities die over deze schenkingen werden opgesteld³⁵. Hij zat dus de plechtigheden voor tijdens dewelke de schenkers in het openbaar hun schenkingen aan de Sint-Pietersabdij overmaakten. Men stelt in dit verband overigens ook vast dat de monniken geen beroep deden op hun diocesane bisschop (van Noyon-Doornik) voor de wijding van de kerk die op initiatief van Arnulf I werd gebouwd, maar op bisschoppen die verwant of verbonden waren met de grafelijke familie. Op 30 september 975 wijdde aartsbisschop Adalbero van Reims, broer van graaf Godfried van Verdun, de nieuwe kerk, terwijl Egbert, aartsbisschop van Trier en kleinzoon van Arnulf

³² Dat hij zich bewust was van en trots op zijn Karolingische afstamming, blijkt uit de *Sancta prosapia domni Arnulfi comitis gloriosissimi*, een sterk liturgisch getinte panegyriek van Arnulf I, die aanvangt met een Karolingische genealogie; deze tekst, die omstreeks 960 opgesteld werd door Witger, een priester uit de grafelijke entourage, vermeldt inderdaad de hl. Wandregisilus onder de voorouders van de graaf. Zie E. FREISE, 'Die *Genealogia Arnulfi comitis* des Priesters Witger', in *Frühmittelalterliche Studien*, 23 (1989), p. 203-243.

³³ Wichman: Ch. VANDEN HAUTE, 'Note sur quelques chartes de l'abbaye de Saint-Pierre à Gand', in *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 71 (1902), p. 414-417 (18 oktober 962); Diederik II: FAYEN, *Liber traditionum*, nr. 77, p. 80-81 (11 april 969 = [976-980]), nr. 83, p. 84 (30 september 972 = [975]) en nr. 87, p. 86-87 (2 oktober 974 = [965-977]).

³⁴ Godfried: GYSSELING - KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 67, p. 168-169 (21 januari 979 of 980); Arnulf van Valenciennes: FAYEN, *Liber traditionum*, nr. 93, p. 91 (29 juni 983 = [982-986]), nr. 101, p. 95-96 (1 januari 994 = [988-995]) en nr. 104, p. 98 (30 september 998).

³⁵ Vgl. GYSSELING - KOCH, *Diplomata Belgica*, p. 147-210 en FAYEN, *Liber traditionum*, p. 78-94 en 105-115.

I, in 979 belast werd met de wijding van de 'Westbau'³⁶. Rond de grafelijke graven en de relieken die er vereerd werden, ontwikkelde zich aldus een gemeenschap van levenden en doden, die de graven, hun familie, hun 'vrienden' en hun vazallen verenigde. Op deze wijze, definieerde de grafelijke necropool tevens een politieke gemeenschap.

In deze hoedanigheid fungeerde de Sint-Pietersabdij in de 10de-11de eeuw in zekere zin ook als het ideologische centrum van de grafelijke macht. Het klooster was een echt dynastiek heiligdom en de monniken lieten dan ook geen enkele kans liggen om de roem van hun illustere beschermheren te verkondigen. In de hagiografische verhalen die er geredigeerd werden, lasten ze meer bepaald panegyrieken in van Boudewijn I, van Boudewijn II en vanzelfsprekend eveneens van Arnulf I³⁷. Het is eveneens in Sint-Pieters dat in het midden van de 11de eeuw – onder de regering van Boudewijn V (1035-1067) of Boudewijn VI (1067-1070) – de eerste werkelijke genealogie van de graven van Vlaanderen haar oorsprong vindt. Deze tekst, die bekend staat onder de titel *Genealogia Bertiniana*, wordt doorgaans aan de abdij van Sint-Bertijns toegeschreven omwille van het feit dat dit klooster als de begraafplaats van Boudewijn III wordt aangeduid. Toch gaat het onmiskenbaar om een tekst afkomstig uit Sint-Pieters : alle graven bij wie geen begraafplaats wordt opgegeven lagen hier begraven, en, wat meer is, graaf Arnulf I wordt in deze genealogie uitdrukkelijk bestempeld als *restaurator* van Blandinium³⁸. Naar alle waarschijnlijkheid zijn de monniken van Sint-Pieters eveneens verantwoordelijk voor de bijnamen die aan de eerste graven van Vlaanderen worden gegeven : Boudewijn I 'met de Ijzeren Arm' (*Ferreus*), Boudewijn II 'de Kale' (*Calvus*) en Arnulf I 'de Grote' (*Magnus*). Deze bijnamen, die o.m. voorkomen in de net vermelde genealogie, hebben zich vrij snel doorgezet in de Vlaamse historiografie, en dit meestal ten koste van bijnamen afkomstig uit

³⁶ GRIERSON, *Les annales*, p. 21 ; cf. N. HUYGHEBAERT, 'La consécration de l'église abbatiale de Saint-Pierre de Gand (975) et les reliques de saint Bertulfe de Renty', in *Corona Gratiarum. Miscellanea patristica, historica et liturgica Eligio Dekkers O.S.B. XII lustra complenti oblata*, II, Brugge – Den Haag, 1975, p. 129-141.

³⁷ Over deze passages : N. HUYGHEBAERT, 'La Vita secunda S. Winnoci restituée à l'hagiographie gantoise', in *Revue bénédictine*, LXXXI (1971), p. 229-233.

³⁸ *Genealogia comitum Flandriae Bertiniana*, ed. L.C. BETHMANN, M.G.H., SS. IX, Hannover, 1851, p. 305-307 (p. 305 : *Arnulfum Magnum restauratorem Blandiniensis cenobii* ; vgl. met het citaat uit de *Annales Blandinienses* hoger in n. 23). In de oudste handschriften eindigt deze genealogie met graaf Robrecht II (1093-1111). Alle handschriften vertonen echter een gemeenschappelijke tekst tot en met Boudewijn V of Boudewijn VI ; nadien zijn drie verschillende versies te onderscheiden. Hieruit kan afgeleid worden dat de oorspronkelijke versie van deze tekst opklimt tot het midden van de 11de eeuw, zoals reeds gesteld door O. OPPERMANN, *Die älteren Urkunden des Klosters Blandinium und die Anfänge der Stadt Gent*, Utrecht, 1928, p. 210-212, die eveneens aantoonde dat dit archetype in de Sint-Pietersabdij ontstond.

Sint-Bertijns (Boudewijn I 'de Goede' en Boudewijn II 'de Sterke')³⁹. Het hoeft in deze context dan ook niet te verbazen dat de vroegste aanduidingen van het vorstendom Vlaanderen als een *monarchia* te vinden zijn in teksten die tot stand kwamen op de Blandijnberg⁴⁰.

3. De moeilijke relatie met Sint-Baafs

De bevoorrechtiging van Sint-Pieters door de graven van Vlaanderen had ook een merkwaardig neveneffect. Het was de aanleiding tot enige animositeit met de naburige Sint-Baafsabdij. In de jaren 944-946 hebben de monniken van Sint-Pieters zelfs gepoogd om de restauratie van Sint-Baafs te verhinderen door aanspraken te laten gelden op goederen gelegen onmiddellijk ten N.O. en ten O. van de oude Sint-Baafsabdij, waar dit klooster door toedoen van de hl. Amandus en de eerste abt Florbert tussen omstreeks 639 en omstreeks 700 geleidelijk, door aankoop of door schenking, een omvangrijk en aaneengesloten domaniaal complex had weten op te bouwen. Dit blijkt uit een aantal Merovingische notities over deze goederen in het reeds vermelde *Liber Traditionum Antiquus* die ten gevolge van een kleine doch betekenisvolle manipulatie er thans uitzien als transacties ten gunste van de Sint-Pietersabdij⁴¹. Aangezien zowel de Sint-Baafsabdij (oorspronkelijke benaming : Ganda) als Sint-Pieters (oorspronkelijke benaming : Blandinium) toegewijd waren aan de hl. Petrus, volstond het om in schenkingen of aankopen die eigenlijk de hl. Petrus in Ganda (of zelfs kortweg de hl. Petrus) als begunstigde hadden, het woord Ganda te vervangen door Blandinium (of zonodig dit laatste gewoon toe te voegen) om de gewenste indruk te bekomen. Door op deze wijze goederen die niet alleen gelegen waren in de onmiddellijke omgeving van de Sint-Baafsabdij, maar bovendien deel uitmaakten van het oorspronkelijke patrimonium van deze instelling voor te stellen als oud bezit van het eigen klooster, hebben de monniken van Sint-Pieters het bestaan zelf in het gedrang gebracht van het naburige Gentse klooster, waarvan het site verlaten lag sinds de Noormanneninval van 879 en het daarop volgende langdurige verblijf van de kloostergemeenschap in Laon⁴². In de *Ratio fundationis*, de verhalende inleiding tot het *Liber Traditionum Antiquus*, hebben de Pieterlingen zich trouwens ook de stichtingsgeschiedenis van Sint-Baafs, zoals die voorkomt in de *Vita Bavonis*, het 9de-eeuwse levensverhaal van de

³⁹ Cf. DECLERCQ, 'Entre mémoire dynastique et représentation politique'.

⁴⁰ Cf. W. MOHR, *Die Entstehung des flämischen Eigenständigkeitsgefühls bis zum Beginn des 13. Jahrhunderts*, Saarbrücken, 1977, p. 15-17.

⁴¹ GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 49, p. 134-136 (notities met de nrs. 35-40 en 44). Over de manipulatie van deze notities, zie A. VERHULST, 'Kritisch onderzoek over enkele aantekeningen uit het *Liber Traditionum* van de Sint-Pietersabdij te Gent, in verband met het oudste grondbezit der Sint-Baafsabdij te Gent', in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 119 (1954), p. 143-181 en DECLERCQ, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, p. 108-129.

⁴² Cf. n. 20.

hl. Bavo, toegeëigend (met inbegrip van de naam van de eerste abt, Florbert)⁴³. Dit versterkt nog de indruk dat de monniken van Sint-Pieters erop uit waren om het bestaansrecht van de Sint-Baafsabdij als onafhankelijke instelling te ondergraven. Nochtans waren de kloosterlingen van Sint-Baafs op dat ogenblik reeds sinds enige tijd (wellicht sinds de jaren 920/30) terug in Gent, waar zij, daar hun abdij ten gevolge van de grondige verwoesting door de Noormannen niet meer was dan een ruïne, voorlopig hun intrek hadden genomen in de kapel van de toen pas opgerichte grafelijke burcht, de latere Sint-Veerlekerk⁴⁴. Het ligt voor de hand dat de Bavelingen de aanspraken van de monniken van Sint-Pieters op hun goederen en hun traditie niet konden appreciëren. Vermoedelijk moet dan ook hier de oorsprong gezocht worden van het bij wijlen hoog oplopend conflict tussen de twee abdijen dat tot een eind in de 11de eeuw zou aanslepen⁴⁵.

Aanvankelijk lag het overigens blijkbaar niet in de bedoeling van graaf Arnulf I om ook de Sint-Baafsabdij, waarover hij eveneens lekenabt was, te restaureren. Op aandringen van bisschop Transmar van Noyon zal hij dat in 946 uiteindelijk toch doen, zij het schoorvoetend⁴⁶. Vooral de materiële restauratie van Sint-Baafs verliep bijzonder moeizaam, omdat de graaf slechts met mondjesmaat een aantal van de geïsurpeerde domeinen teruggaf, en dan nog slechts gedeeltelijk. In tegenstelling tot wat bij Sint-Pieters gebeurd was, voegde hij er daarenboven geen eigen schenkingen aan toe. Alsof deze stiefmoederlijke behandeling nog niet volstond, zal de Sint-Baafsabdij omstreeks 964, naar alle waarschijnlijkheid door toedoen van Arnulf I, haar zelfstandigheid kwijtraken en ondergeschikt worden aan het gezag van de abt van Sint-Pieters, die gedurende bijna twee decennia tevens optrad als abt van Sint-Baafs. Pas wanneer keizer Otto II (973-983) in het kader van zijn politiek langs de Schelde de materiële belangen van de tot dan toe verwaarloosde Sint-Baafsabdij gaat behartigen, komt aan deze toestand een einde. Hij restitueerde het klooster in de jaren 974-977 een belangrijk deel van zijn uitgestrekte bezittingen in het keizerrijk, zodat de Sint-Baafsabdij haar achterstand ten opzichte van het nu veel rijkere Sint-Pieters enigszins kon inhalen. Vermoedelijk is het eveneens dankzij de tussenkomst van haar nieuwe beschermheer dat de Sint-Baafsabdij in 981 op de symbolische datum 1 okto-

⁴³ Zie DECLERCQ, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, p. 53-57 en 245-246.

⁴⁴ Cf. de literatuur vermeld in n. 20 en 46.

⁴⁵ Over dit conflict, zie de klassieke en nog steeds lezenswaardige studie van O. HOLDER-EGGER, 'Zu den Heiligengeschichten des Genter St. Bavoklosters', in *Historische Aufsätze dem Andenken an G. Waitz gewidmet*, Hannover, 1886, p. 622-665.

⁴⁶ Zie A. VERHULST, 'De restauratie van de abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs te Gent tijdens de 10^e eeuw', in *Feestbundel D.P. Blok*, Hilversum, 1990, p. 336-342, en meer in het bijzonder voor de materiële restauratie IDEM, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw)*, Brussel, 1958, p. 58-80.

ber – feest van de hl. Bavo – haar zelfstandigheid volledig wist terug te winnen⁴⁷. Bijna onmiddellijk kwamen de spanningen met Sint-Pieters, die reeds onderhuids aanwezig waren sinds de jaren 940, pas goed aan de oppervlakte.

Centraal in deze beruchte strijd, waarin beide partijen herhaaldelijk gebruik maakten van het wapen van de vervalsing, stond de vraag welke van de twee abdijen de oudste was en bijgevolg kon worden beschouwd als de eigenlijke stichting van Amandus⁴⁸. Zowel Sint-Pieters als Sint-Baafs vertrokken daarbij van de *Vita Bavonis*, het Karolingische heiligenleven van de hl. Bavo, waarin te lezen staat dat Amandus in het *castrum Gandavum* een klooster stichtte en er een zekere Florbert tot abt aanstelde⁴⁹. In beide kloosters meende men dat deze gegevens op de eigen instelling betrekking hadden. Elke afirmatie ter zake van de ene abdij wekte onvermijdelijk het ongenoegen van het andere kamp op. Zo konden de Bavelingen zich, blijkens de in briefvorm gestelde terechtwijzing die abt Odwinus (981-998) richtte aan het adres van zijn collega Adalwinus van Sint-Pieters (986-995), danig opwinden wanneer de Pieterlingen het waagden de Sint-Pietersabdij in het enigmatische *castrum Gandavum* (of zelfs in *Gandavum* zonder meer) te localiseren⁵⁰. Deze reactie valt best te begrijpen, want het gaat in de *Vita Bavonis* onmiskenbaar om de stichting van de Sint-Baafsabdij en het *castrum Gandavum* verwijst zonder enige twijfel naar de plaats vlak bij de samenvloeiing van Schelde en Leie waar Sint-Baafs gelegen was⁵¹. De Pieterlingen waren echter reeds omstreeks 945 bij het opstellen van hun *Liber Traditionum Antiquus*, waarin ze zoals hoger aangeduid de stichtingstraditie van Sint-Baafs overnamen, tot de conclusie gekomen dat hiermee een veel ruimer gebied, i.c. het volledige territorium van Gent, bedoeld werd en ze zouden deze stelling steeds hardnekkig blijven verdedigen⁵². De gemoederen raakten zo mogelijk nog meer verhit in het dispuut omtrent Florbert die beide abdijen als hun eerste abt opeis-

⁴⁷ Hierover en over de restitutie van goederen in het keizerrijk, zie VERHULST, *De Sint-Baafsabdij en haar grondbezit*, p. 83-95.

⁴⁸ Cf. HOLDER-EGGER, 'Zu den Heiligengeschichten', p. 634-641.

⁴⁹ *Vita Bavonis confessoris Gandavensis*, ed. B. KRUSCH, *M.G.H., SS. rer. Mer.*, IV, Hannover – Leipzig, 1902, p. 527-546. Over dit heiligenleven : G. DECLERCQ, 'La *Vita prima Bavonis* et le culte de saint Bavo à l'époque carolingienne', in E. RENARD – M. TRIGALET – X. HERMAND – P. BERTRAND (eds.), *Scribere sanctorum gesta. Recueil d'études d'hagiographie médiévale offert à Guy Philippart*, Turnhout, 2005, p. 595-626.

⁵⁰ 'Catalogus codicum hagiographicorum Bibliothecae Publicae Civitatis et Academiae Gandavensis', in *Analecta Bollandiana*, III (1884), p. 189.

⁵¹ Dit werd overtuigend aangetoond door A. VERHULST, 'Over de stichting en de vroegste geschiedenis van de Sint-Pieters en de Sint-Baafsabdijen te Gent', in *H.M.G.O.G.*, n.r., 7 (1953), p. 6-23 (voor de localisering van het *castrum Gandavum* zie vooral p. 9).

⁵² Cf. HOLDER-EGGER, 'Zu den Heiligengeschichten', p. 635.

ten⁵³. Om het eigen gelijk te bewijzen, zochten – en vonden – beide instellingen het graf van deze abt, met het bijhorend grafsteentje als bewijsstuk, binnen de omheining van het eigen klooster. Het grafsteentje dat de Bavelingen produceerden is bewaard gebleven, dat van Sint-Pieters werd al in 1049 ernstig beschadigd en ging verloren. Waar men in de Sint-Baafsabdij genoeg nam met het vieren van het jaargetijde van hun Florbert op 8 oktober, wilden de Pieterlingen hun vermeende eerste abt als heilige vereren op 1 november. Ze lieten zijn gebeente daarom op 20 april 1049 door de bisschop van Noyon-Doornik tot de eer der altaren verheffen. Bij die gelegenheid liet een monnik van Sint-Baafs, die het bewijsstuk nader wilde onderzoeken, het steentje plots uit zijn handen vallen, zodat het brak. Dit incident was voor de monniken van Sint-Pieters de aanleiding voor het opstellen van een scherp geformuleerd strijdschrift, waarin ze hun collega's van Sint-Baafs niet alleen van tekstvervalsing, maar ook van grafschennis beschuldigden⁵⁴.

Ook een ander aspect speelde in dit conflict een rol, met name het feit dat de Pieterlingen zeer wantrouwig stonden tegenover de heiligenreliëken bewaard in of verworven door de Sint-Baafsabdij. Zo moesten de monniken van Sint-Baafs zich geregeld verdedigen tegen de aantijgingen van de Pieterlingen die het gerucht verspreidden dat de reliëken van Bavo na de Noormanneninvallen eigenlijk nooit teruggebracht waren naar Gent. Daarom zag men zich in Sint-Baafs herhaaldelijk genoodzaakt om de reliëken plechtig en in het openbaar aan de bevolking te tonen (946, 1010, 1058). In 1058 slaagden de monniken van Sint-Pieters er zelfs in om graaf Boudewijn V (1035-1067) van een dergelijke ceremonie weg te houden, nadat ze hem hadden ingefluisterd dat hij door zijn aanwezigheid zijn eigen familieklooster Blandinium schade zou berokkenen⁵⁵. Om de tegenpartij, die zelf dankzij graaf Arnulf I over een rijke reliëkenschat beschikte, van antwoord te dienen, streefden de Bavelingen er bovendien naar om zelf nieuwe reliëken te verwerven die hun positie op het Gentse sacrale schaakbord moesten versterken. Vandaar dat in de late 10de – vroege 11de eeuw de overbrenging plaatsgrijpt van de reliëken van een ganse reeks veelal obscure, en soms zelfs fictieve heiligen naar de Sint-Baafsabdij : in 980 uit Wintershoven in Haspengouw de gebeenten van Landoaldus en zijn gezellen (Amantius, Adrianus, Vinciana, Landrada) ; in 1007 uit Sint-Lievens-Houtem die van de martelaren Livinus en Briccius. In 1011 kwam een 'levende heilige', Macharius, naar eigen zeggen aartsbisschop van 'Antiochië

⁵³ Zie hierover, behalve HOLDER-EGGER, 'Zu den Heiligengeschichten', p. 638-641, ook C. VLEESCHOUWERS, 'Florbert', in *D.H.G.E.*, 17, Parijs, 1971, kol. 510-512.

⁵⁴ *Libellus de loco sepulturae Florberti abbatis contra monachos S. Bavonis*, ed. O. HOLDER-EGGER, *M.G.H.*, SS., XV, 2, Hannover, 1888, p. 641-644. Over deze bron, zie HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques*, p. LXVII-LXX.

⁵⁵ M. COENS, 'Translations et miracles de saint Bavon au XIe siècle', in *Analecta Bollandiana*, LXXXVI (1968), p. 42-48, 53 en 56-57.

in Armenië', zich zelfs persoonlijk aanbieden aan de poorten van het klooster, waar hij in 1012 stierf en vrijwel onmiddellijk het voorwerp werd van een cultus⁵⁶. De monniken van Sint-Pieters poogden tevergeefs de authenticiteit van deze plots uit het niets opgedoken heiligen en relieken aan te vechten. De beenderen uit Wintershoven, die volgens hen afkomstig waren van misdadigers, wilden ze in 980 zelfs aan een vuurproef onderwerpen, iets wat de monniken van Sint-Baafs natuurlijk afwimpelden...⁵⁷ Dat hun wantrouwen in deze niet onterecht was, blijkt overduidelijk in het geval van Livinus, die zoals historisch onderzoek aantoonde, een volledig fictief personage is, dat in de Sint-Baafsabdij gecreëerd werd op basis van de levensbeschrijving van de Friezenapostel Lebuinus van Deventer (beiden hebben dan ook niet toevallig dezelfde feestdag, 12 november)⁵⁸.

4. Een centrum van monastieke uitstraling

De restauratie en hervorming van Sint-Pieters in 941 mogen niet los gezien worden van de bredere hervormingsbeweging van de 10de eeuw. De abdij was de eerste van een reeks Vlaamse abdijen die op initiatief van graaf Arnulf I hervormd werden door de Lotharingse kloosterhervormer, die tot 953 de leiding van het klooster in handen had⁵⁹. Nog gedurende zijn abbatiaat is Sint-Pieters zelf een centrum geworden van monastieke uitstraling. Amper een paar jaar na de introductie van de regel van Benedictus in Sint-Pieters zien we een monnik van dit klooster, de latere abt Womar (953-981), in de jaren 944-950 namens Gerard van Brogne het toezicht uitoefenen over de pas hervormde abdij van Sint-Bertijns⁶⁰. Het is echter vooral buiten de grenzen van Vlaanderen dat monniken van Sint-Pieters een bijdrage hebben geleverd tot de monastieke vernieuwing. Ze waren betrokken bij de hervorming of restauratie van de abdijen van Fontenelle en Sint-Eucharius in Trier, en meer algemeen speelden ze ook een rol bij de invoering van het benedictijnermona-

⁵⁶ De voornaamste teksten over deze heiligen werden uitgegeven door O. HOLDER-EGGER in *M.G.H., SS.*, XV, 2, p. 599-620 ; cf. IDEM, 'Zu den Heiligengeschichten', p. 626-632 en 642-659, evenals L. VAN DER ESSEN, *Etude critique et littéraire sur les Vitae des saints mérovingiens de l'ancienne Belgique*, Leuven - Parijs, 1907, p. 360-375.

⁵⁷ *Adventus et elevatio S. Landoaldi sociorumque eius*, ed. O. HOLDER-EGGER, *M.G.H., SS.*, XV, 2, p. 610-611. Over Landoaldus, zie thans M. WERNER, *Der Lütticher Raum in frühkarolingischer Zeit*, Göttingen, 1980, p. 67-72.

⁵⁸ M. COENS, 'L'auteur de la *Passio Livini* s'est-il inspiré de la *Vita Lebuini* ?', in *Analecta Bollandiana*, LXX (1952), p. 285-305. Dat de hl. Livinus eigenlijk een ontubbeling is van de hl. Lebuinus was reeds de conclusie van HOLDER-EGGER, 'Zu den Heiligengeschichten', p. 656-657.

⁵⁹ Zie DIERKENS, *Abbayes et chapitres*, p. 232-241.

⁶⁰ DIERKENS, *Abbayes et chapitres*, p. 238-239.

chisme in Engeland⁶¹.

Als abt van Sint-Pieters, dat als bezitter van de relieken van de hl. Wandregisilus in feite de juridische erfgenaam was van de abdij Fontenelle, had reeds Gerard van Brogne omstreeks 950 een poging ondernomen om dit Normandische klooster te restaureren, doch zijn opzet mislukte, vermoedelijk omdat hertog Richard I van Normandië in de Lotharingse hervormer teveel een vertrouweling zag van zijn politieke rivaal, graaf Arnulf I. In 960 – een jaar na het overlijden van Gerard van Brogne – slaagde een Gents monnik, Mainardus, die vermoedelijk een Pieterling was, er wel in om van de Normandische hertog het site van de abdij Fontenelle te bekomen, zodat op een bescheiden manier met de heropbouw van het klooster kon worden begonnen⁶². Zowat twee decennia later, in 977, haalde aartsbisschop Egbert van Trier (977-993), kleinzoon van graaf Arnulf I, een monnik van de Sint-Pietersabdij, Goterus († 981), naar Trier om er als abt de hervorming door te voeren in de abdij Sint-Eucharius⁶³.

Vermoedelijk door toedoen van aartsbisschop Dunstan van Canterbury (960-988) raakte Sint-Pieters eveneens betrokken bij de monastieke vernieuwing in Engeland⁶⁴. Vooraleer hij aartsbisschop werd, had Dunstan in 956/57 als balling in de Sint-Pietersabdij vertoefd, waar hij onder abt Womar kennis maakte met de door Gerard van Brogne ingevoerde gebruiken. Meer nog dan Dunstan was zijn vroegere leerling Aethelwold, bisschop van Winchester (963-984) en gewezen monnik van Abingdon, de drijvende kracht achter de benedictijnse hervorming in Engeland. Ook met hem kunnen contacten wor-

⁶¹ Doorgaans wordt aangenomen dat ook Diederik II, graaf van West-Friesland en schoonzoon van Arnulf I, een beroep deed op monniken van Sint-Pieters toen hij de door zijn vader gestichte abdij van Egmond omvormde van een vrouwenklooster in een benedictijnerabdij (zie bijv. D.P. BLOK, 'Egmond', in *Lexikon des Mittelalters*, III, München – Zürich, 1986, kol. 1614). Deze gangbare mening dient evenwel verworpen te worden, want de aanwijzingen waarover we beschikken wijzen veeleer in de richting van monniken van Sint-Baafs : op het altaarantependium dat Diederik II en zijn vrouw Hildegardis aan het Egmondse klooster schonken, stond naast de lokale patroonheilige Adalbert ook de hl. Bavo afgebeeld, en in het necrologium van Sint-Baafs wordt de eerste abt van Egmond, een zekere Woneboldus, vermeld.

⁶² F. LOT, *Etudes critiques sur l'abbaye de Saint-Wandrille*, Parijs, 1913, p. XLI-XLIII ; J. LAPORTE, 'Gérard de Brogne à Saint-Wandrille et à Saint-Riquier', LXX (1960), p. 153-156 en 161-164 ; cf. DIERKENS, *Abbayes et chapitres*, p. 243-244.

⁶³ M. MARGUE – J. SCHROEDER, 'Aspects du rayonnement intellectuel de Trèves dans la deuxième moitié du Xe siècle', in *Publications de la Section Historique de l'Institut G.-D. de Luxembourg*, CVI (1991), p. 99.

⁶⁴ Voor wat volgt, cf. Ph. GRIERSON, 'The relations between England and Flanders before the Norman Conquest', in R.W.SOUTHERN (ed.), *Essays in Medieval History*, Londen, 1968, p. 74-75.

GEORGES DECLERCQ

den vermoed, aangezien abt Womar van Sint-Pieters herdacht wordt in het zgn. *Liber Vitae* ('boek des levens') van het New Minster in Winchester en zijn overlijden in 981 opgetekend staat in de Abingdon-codex van de befaamde 'Anglo-Saxon Chronicle'. Uit de eerste van deze beide bronnen blijkt dat Womar zelf in Winchester is geweest en misschien was hij dus één van de monniken van Sint-Pieters die ca. 970/72 aanwezig waren op de belangrijke synode van Winchester, waar ze samen met kloosterlingen van Fleury meewerkten aan de redactie van de *Regularis concordia*, dit zijn de op last van koning Edgar gecodificeerde gebruiken voor de benedictijnerkloosters in Engeland. Na de dood van Womar bleef zijn opvolger Wido (981-986) overigens de contacten met aartsbisschop Dunstan onderhouden. Kort na 1000 schreef Adelard, een monnik van Sint-Pieters, op vraag van aartsbisschop Aelfheah van Canterbury (1006-1012) overigens een korte, voor liturgische doeleinden bestemde *vita* van diens inmiddels als heilige vereerde voorganger Dunstan⁶⁵.

De monastieke hervormingsbeweging die het kloosterwezen in de tweede helft van de 10de en ook nog in de eerste helft van de 11de eeuw kenmerkte, ging gepaard met intense culturele en intellectuele uitwisselingen. Dit is ook merkbaar in het geval van de Sint-Pietersabdij, waar precies in deze periode een bibliotheek met een rijke collectie klassieke auteurs werd aangelegd ter ondersteuning van de abdijschool. Met de opbouw van dit bestand werd vermoedelijk pas begonnen onder abt Womar (953-981). Van het gebrek aan eruditie en intellectuele ontwikkeling in Sint-Pieters onder zijn voorganger Gerard van Brogne (941-953), die niet echt een intellectueel was, getuigt immers nog het taalkundig (en paleografisch) weinig verzorgde *Liber Traditionum Antiquus* dat omstreeks 945 gecompileerd werd in het kader van de wederopbouw van het abdijsdomein⁶⁶. Enkele decennia later, ten tijde van abt Wido, bijgenaamd 'de wijze' (981-986), bezat de abdijschool evenwel reeds een faam die tot ver buiten Gent reikte. In naam van aartsbisschop Adalbero informeerde de beroemde Gerbert van Aurillac, die de kathedraalschool van Reims leidde en later paus zou worden (Silvester II), in 984 bij abt Wido of leerlingen uit Reims in Sint-Pieters konden worden opgenomen. Uit de briefwisseling van Gerbert vernemen we ook dat de Pieterlingen handschriften uit Reims ontleenden, allicht om er voor hun bibliotheek afschriften van te maken, terwijl Gerbert zelf alvast één handschrift in Gent liet kopiëren⁶⁷. Contacten waren er tevens met een vriend van Gerbert, de schrijver-abt Remigius van Mettlach, die voordien monnik was geweest in het vanuit Sint-

⁶⁵ GRIERSON, 'The relations', p. 87-88.

⁶⁶ Over schrift en taalgebruik van deze bron : DECLERCQ, *Traditievorming en tekstmanipulatie*, p. 18-22 en 30-31.

⁶⁷ F. WEIGLE, *Die Briefsammlung Gerberts von Reims*, Berlijn, 1966, nr. 36, p. 64 (984), nr. 96, p. 126 (oktober 986 ?) en nr. 105, p. 135 (augustus-september 987 ?).

Pieters hervormde klooster van Sint-Eucharius in Trier⁶⁸. Verder zijn er aanwijzingen dat Sint-Pieters, vermoedelijk langs de tussenschakel van Sint-Pantaleon in Keulen, ook in verbinding stond met de dichter, leraar en kopiïst Froumund van Tegernsee († 1006/12)⁶⁹. Een getuigenis uit Sint-Bertijns toont aan dat de Sint-Pietersabdij haar faam als centrum van de 'vrije kunsten' in de 11de eeuw heeft kunnen handhaven⁷⁰. Bijzonder belangrijk voor de verdere uitbouw van de bibliotheekcollectie evenals voor de organisatie van het scriptorium in deze periode is het abbatiaat van Wichard (1034/35-1058) geweest, van wie men zich later nog herinnerde dat hij ook Grieks machtig was, een zeldzaamheid in die tijd⁷¹.

Van de rijkdom van de bibliotheek en van de werkzaamheid van het lokale scriptorium van Sint-Pieters in de 10de-11de eeuw zijn als gevolg van de plunderingen uit de tweede helft van de 16de eeuw (Beeldenstorm en Calvinistische republiek) jammer genoeg slechts een handvol getuigen overgebleven⁷². Daaronder handschriften van klassieke en laat-antieke auteurs als Sallustius (twee handschriften, nu in Oxford en Vaticaanstad), Hyginus en Seneca (Oxford), Martianus Capella (twee handschriften, nu in Vaticaanstad en Leiden), Vegetius (Escuriaal), Terentius (Leiden), Nonius Marcellus (Escuriaal)⁷³, en misschien Vitruvius (Londen)⁷⁴. Interlineaire en marginale glossen in diverse van deze manuscripten wijzen erop dat ze gebruikt werden in de abdijschool. Daarnaast weten we dank

⁶⁸ MARGUE – SCHROEDER, 'Aspects du rayonnement intellectuel de Trèves', p. 104-105.

⁶⁹ G. SCHEPPS, *Handschriftliche Studien zu Boethius De consolatione philosophiae*, Würzburg, 1881, p. 5-13.

⁷⁰ Cf. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques*, p. LXXXIII en XCIV.

⁷¹ A. VERHULST, 'L'activité et la calligraphie du scriptorium de l'abbaye Saint-Pierre-au-Mont-Blandin de Gand à l'époque de l'abbé Wichard († 1058)', in *Scriptorium* XI (1957), p. 37-49. Over zijn – echte of vermeende – kennis van het Grieks: M. COENS, 'Utriusque linguae peritus. En marge d'un prologue de Thierry de Saint-Trond', in *Analecta Bollandiana*, LXXVI (1958), p. 118-150.

⁷² Zie A. DEROLEZ, 'Scriptorium en bibliotheek tijdens de Middeleeuwen', in DECLERCQ, *Ganda & Blandinium*, p. 147-150. Op twee korte lijstjes uit 1396 na, is ook geen catalogus van de middeleeuwse bibliotheek voorhanden; cf. A. DEROLEZ (ed.), *Corpus catalogorum Belgii. The medieval booklists of the southern Low Countries*, III, Brussel, 1999, p. 111-115.

⁷³ B. MUNK OLSEN, *L'étude des auteurs classiques latins aux XIe et XIIe siècles. Catalogue des manuscrits classiques latins copiés du IXe au XIIe siècle*, Parijs, 1982-1985, I, p. 531-532 en II, p. 424 (Hyginus en Seneca); II, p. 339 en 355-356 (Sallustius); II, p. 613-614 (Terentius); J.-G. PREAUX, 'Deux manuscrits gantois de Martianus Capella', in *Scriptorium*, XIII (1959), p. 15-21; G. ANTOLIN, *Catálogo de los códices latinos de la Real Biblioteca del Escorial*, III, Madrid, 1913, p. 49-51 (Vegetius) en 96-98 (Nonius Marcellus).

⁷⁴ L.D. REYNOLDS (ed.), *Texts and transmission. A survey of the Latin classics*, Oxford, 1983, p. 351 noot 8; cf. MUNK OLSEN, *L'étude des auteurs classiques latins*, II, p. 832.

zij de tekstedities van de Brugse humanist Jacob Cruquius (de Crucque of van Cruyck) dat zich tot de 16de eeuw ook vier Horatius-handschriften (w.o. één belangrijke codex, de zgn. *Blandinius vetustissimus*) in de abdijbibliotheek bevonden⁷⁵. Het hoge culturele peil dat de abdijschool bereikte valt verder eveneens af te lezen uit een aantal klassieke reminiscenties in hagiografische geschriften uit de tweede helft van de 11de en de vroege 12de eeuw (Macrobius, Virgilius, Cicero, Iuvenalis, Horatius, Livius), alsook uit een Persius-citaat in een viertal onder abt Wichard vervalste oorkonden⁷⁶.

5. Nabloei, of het einde van een tijdperk

De bloeiperiode ingezet door de hervorming van 941 bleef niet duren. Toen onder de oude en ziekelijke abt Rodbold (995-1029 en 1032-1034) de kloosterdiscipline begon te verzwakken en de eerste crisisverschijnselen zichtbaar werden, greep graaf Boudewijn IV (988-1035) in. Opnieuw werd een beroep gedaan op een Lotharingse hervormer, met name Richard van Saint-Vanne († 1046), aan wie de graaf overigens in het eerste derde van de 11de eeuw één na één de grote Vlaamse abdijen toevertrouwde⁷⁷. In Sint-Pieters herstelde Richard van Saint-Vanne in de jaren 1029-1032 als abt de observantie van de regel, terwijl de zittende abt Rodbold gewoon tijdelijk werd opzij geschoven. Richard van Saint-Vanne liet zich daarbij bijstaan door een Gents monnik, Wichard, die eerst als proost (1029-1034), daarna als abt (1034/35-1058), de werkelijke spilfiguur van deze nieuwe hervorming lijkt te zijn geweest⁷⁸. Hij was in ieder geval een organisator van groot talent, die op energieke wijze de verdediging van het abtjiedomein op zich nam. Na de geleidelijke materiële neergang die Sint-Pieters onder het lange abbatiaat van Rodbold had gekend,

⁷⁵ Voor de *Blandinius vetustissimus*: REYNOLDS, *Texts and transmission*, p. 183. Voor de verschillende Horatius-edities van Cruquius (1565, 1567, 1573 en 1578), die grotendeels gebaseerd zijn op dit en drie andere tijdens de Beeldenstorm van augustus 1566 verloren gegane handschriften uit Sint-Pieters, zie vooral F. VAN DER HAEGHEN (ed.), *Bibliotheca Belgica. Bibliographie générale des Pays-Bas*, heruitgave o.l.v. M.-Th. LENGIER, III, Brussel, 1964, p. 497-503; vgl. ook J. ROULEZ, 'De Crucque (Jacques)', in *Biographie nationale*, V, Brussel, 1876, kol. 48-51 en P. VANDERMEERSCH, 'Cruyck, Jacob van (Cruquius)', in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 13, Brussel, 1990, kol. 177-180.

⁷⁶ Een systematisch overzicht van deze citaten en reminiscenties is niet voorhanden; zie o.m. VANDEN HAUTE, 'Note sur quelques chartes', p. 409-410; OPPERMANN, *Die älteren Urkunden*, p. 125, 165 en 183; HUYGHEBAERT, 'La Vita secunda S. Winnoci', p. 226 noot 2; L. DE SAEGER, *De Vita Amalbergae. Een XIde eeuw speculum virginum van de Sint-Pietersabdij te Gent*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1976, p. 115-116.

⁷⁷ Cf. E. DE MOREAU, *Histoire de l'église en Belgique*, II, 2de herziene uitgave, Brussel, 1945, p. 161-166.

⁷⁸ Zie G. BERINGS - Ch. VAN SIMAEY, 'Abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin à Gand', in *Monasticon belge. Tome VII: Province de Flandre orientale*, 1, Luik, 1988, p. *103-*105.

voerde hij meer in het bijzonder een systematische revindicatiepolitiek om verloren gegane goederen terug te winnen. Met dit doel liet hij de Franse en Duitse vorsten het omvangrijke goederenbezit bekrachtigen⁷⁹ en hij stelde tevens orde op zaken in het abdijarchief, waarbij hij het wapen van de vervalsing geenszins schuwde⁸⁰. Zo liet Wichard kort na 1042 de goederenverwerkingen vanaf het midden van de 10de eeuw optekenen in een nieuw *Liber Traditionum*, dat zich kenmerkt door talrijke tekstmanipulaties⁸¹. Hij is tevens verantwoordelijk voor de grootschalige vervalsingscampagne waarbij in het tweede kwart van de 11de eeuw een ganse reeks valse, vervalste of geïnterpoleerde oorkonden m.b.t. het abdijdomein tot stand kwam⁸².

Niettegenstaande al deze inspanningen brak voor de Sint-Pietersabdij vanaf het midden van de 11de eeuw toch een materieel minder voorspoedige periode aan. Waar Sint-Pieters van 960 tot 1060 zowat 130 goederenschenken mocht ontvangen, tellen we er van 1060 tot 1110 nog geen tien⁸³. Ook de graven van Vlaanderen lieten de abdij voortaan links liggen. Na 1037, toen Boudewijn V twee schenkingen verrichtte voor het zieleheil van zijn in Blandinium begraven ouders, duurde het tot 1150 vooraleer Sint-Pieters zich opnieuw in vrijgevigheid van de graaf mocht verheugen⁸⁴. Van 1056 tot 1120

⁷⁹ GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 92, p. 196-199 (Hendrik I, 1038); BRESSLAU, *Die Urkunden Konrads II.*, nr. 230, p. 313-315 (Koenraad II, 4 juli 1036); BRESSLAU – KEHR, *Die Urkunden Heinrichs III.*, nr. 49, p. 61-63 (Hendrik III, 28 mei 1040).

⁸⁰ Over de ordening van het abdijarchief in het tweede kwart van de 11de eeuw, cf. G. DECLERCQ, 'Le classement des chartiers ecclésiastiques en Flandre au moyen âge', in *Scriptorium*, L (1996), p. 333-334.

⁸¹ FAYEN, *Liber traditionum*, p. 1-116. Dit tweede *Liber Traditionum* vangt aan met een (gedeeltelijk) afschrift van het *Liber Traditionum Antiquus* uit het midden van de 10de eeuw (*Ibidem*, p. 1-49, waar beide teksten naast elkaar worden uitgegeven).

⁸² Over het tweede *Liber Traditionum* en de oorkondenvervalsingen die er mee samenhangen, zie G. DECLERCQ, *Het Liber Traditionum van de Gentse Sint-Pietersabdij (10de en 11de eeuw). Een kritische bronnenstudie*, onuitgegeven proefschrift, Gent, 1993, II, p. 213-552, waarvan de conclusies de bevindingen herzien van A.C.F. KOCH, 'Diplomatische studie over de 10^e en 11^e eeuwse originelen uit de Gentse Sint-Pietersabdij', in GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, p. 85-122.

⁸³ Vgl. de grote edities van oorkonden en notities: VAN LOKEREN, *Chartes et documents*, I, p. 23-116; FAYEN, *Liber traditionum*, p. 73-124; GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, p. 143-221.

⁸⁴ FAYEN, *Liber traditionum*, nr. 115, p. 105-106 (1037); de eigenlijke tekst van de eerste schenking werd uitgekrabd (enkel de getuigenlijst bleef behouden), maar uit de grote bekrachtigingsoorkonde van koning Hendrik I uit 1038 kan afgeleid worden dat het vermoedelijk gaat om de schenking van de kerk van Oostburg (GYSSELING – KOCH, *Diplomata Belgica*, nr. 92, p. 197: *aeccliesiam uero in Ostburgh quam predictus comes dedit pro anima patris sui*); Th. DE HEMPTINNE – A. VERHULST, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (juli 1128 – september 1191). II. Uitgave. Band 1: Regering van Diederik van de Elzas (juli 1128 – 17 januari 1168)*, Brussel, 1988, nr. 122, p. 199-200 (1150) en nr. 164, p. 262-263 ([1150-1157]).

ontving het klooster zelfs geen enkele grafelijke oorkonde⁸⁵. Dit plotse wegvallen van de grafelijke gunst hangt naar alle waarschijnlijkheid voor een deel samen met de veranderde begrafenisgewoonten van de grafelijke familie. Onder Boudewijn V (1035-1067) en zijn echtgenote Adela († 1079) verloor de Sint-Pietersabdij haar geprivilegieerde status van grafelijke necropool die ze sinds de eerste helft van de 10de eeuw bezat. Voortaan lieten de graven en gravinnen zich begraven in de abdij of kapittelkerk van hun eigen keuze, die ze vaak met dit doel gesticht hadden en die verschilde van graaf tot graaf en van gravin tot gravin (Boudewijn V in Sint-Pieters Rijsel, Adela in Mesen, Boudewijn VI in Hasnon...)⁸⁶. Toch volstaat dit niet om het nagenoeg volledig stilvallen van de schenkingen, niet enkel vanwege de graaf, maar ook door anderen, te verklaren. De doorslaggevende factor werd in dit verband ongetwijfeld gevormd door de interne perikelen die het klooster kende na het overlijden van Wichard in 1058.

Onder Wichards directe opvolger kwam de abdij zowel materieel als disciplinair immers in een regelrechte crisissituatie terecht. Abt Everelm (1058/59-1069) was weliswaar een neef van een bekende hervormer en vroegere medewerker van Richard van Saint-Vanne, met name Poppo van Deinze/Stavelot († 1048), doch onder zijn abbatiaat is van de hervorming maar weinig meer te merken. Hij werd er bij de paus van beschuldigd de abtswaardigheid van Sint-Pieters door simonie (aankoop) te hebben verworven en de abdij materieel ten gronde te hebben gericht, zodat een deel van de kloostergemeenschap de abdij had moeten verlaten⁸⁷. Na dit crisismoment zijn er in het laatste kwart van de 11de eeuw tekenen van herstel vast te stellen. Onder het abbatiaat van Folkard (1070-1088) droeg een monnik van Sint-Pieters, Wedericus, met pauselijke steun als 'Wanderprediger' de ideeën van de algemene kerkhervorming – de zgn. Gregoriaanse Hervorming – uit in Vlaanderen en Brabant, waarbij hij o.m. aan de oorsprong lag van de stichting van de abdij van Affligem in 1083⁸⁸. Korte tijd daarna, in de jaren 1083-1099, vormde de Sint-Pietersabdij samen met de Sint-Baafsabdij een toevluchtsoord voor gevluchte kloosterlin-

⁸⁵ VAN LOKEREN, *Chartes et documents*, I, nrs. 132-133, p. 94-96 (twee vervalste oorkonden van Boudewijn V, 1056); F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre, 1071-1128*, Brussel, 1938, nr. 95, p. 213-216 en nr. 97, p. 217-223 (twee oorkonden van Karel de Goede, 1120). De oorkonde van Robrecht de Fries uit 1072 (*Ibidem*, nr. 2, p. 4-5) is een volledig falsum gefabriceerd in het laatste derde van de 12de eeuw: G. DECLERCQ, 'A new method for the dating and identification of forgeries? The DEEDS methodology applied to a forged charter of count Robert I of Flanders for St Peter's Abbey Ghent', in M. GERVERS (ed.), *Dating undated medieval charters*, Woodbridge, 2000, p. 123-136.

⁸⁶ Zie hierover DECLERCQ, 'Entre mémoire dynastique et représentation politique'.

⁸⁷ Over deze crisis: HUYGHEBAERT, 'La Vita secunda S. Winnoci', p. 247-251.

⁸⁸ HUYGHEBAERT, 'La Vita secunda S. Winnoci', p. 253-257.

BLANDINIUM ROND HET JAAR 1000

gen van Sint-Truiden, waar ten gevolge van interne conflicten in het kader van de Investituurstrijd op dat ogenblik een totale ontredde heerser⁸⁹. Hieruit blijkt dat Sint-Pieters niettegenstaande de reeds vermelde moeilijkheden nog steeds een zekere faam genoot. Toch vormde de late 11de eeuw voor Sint-Pieters allesbehalve een voorspoedige periode. Onder de abten Siger I (1088-1108) en Ansbald (1109-1115) is al opnieuw sprake van een verslapping van de kloosterdiscipline⁹⁰.

Een kentering kwam er pas in het eerste kwart van de 12de eeuw door toedoen van een dynamische abt, Arnulf van Munte (1115-1132). Hij voerde in de Sint-Pietersabdij de gebruiken van Cluny in, die voor het klooster een periode van hernieuwde bloei – of misschien veeleer van ‘nabloei’ – inluiden. In Vlaanderen kon de Cluniacenzerebeweging toen op de krachtvolle ondersteuning rekenen van de grafelijke dynastie, meer in het bijzonder van gravin Clementia van Bourgondië, de echtgenote van graaf Robrecht II, die daarmee een door graaf Arnulf I ingezette traditie verder zette. Het centrum van waaruit niet alleen Sint-Pieters, maar ook verschillende andere Vlaamse abdijen volgens de gebruiken van Cluny hervormd werden, was Sint-Bertijns dat omstreeks 1100 door het grafelijk echtpaar aan Cluny werd overgedragen en zo in de sterk gecentraliseerde orde van Cluny werd geïncorporeerd. De andere Vlaamse kloosters zoals Sint-Pieters bleven evenwel buiten dit institutioneel kader en beperkten zich tot de introductie van de Cluniacenzeregebruiken. Deze verdrongen overal de inheemse, Lotharingse kloostergebruiken die nog teruggingen op Gerard van Brogne en Richard van Saint-Vanne, maar die in de late 11de-vroege 12de eeuw niet langer beantwoordden aan het toenmalige ideaal van monastieke vernieuwing⁹¹.

In de Sint-Pietersabdij ging het initiatief voor de hervorming, die op 31 januari 1117 in aanwezigheid van graaf Boudewijn VII en zijn moeder, gravinweduwe Clementia, werd doorgevoerd, zoals gezegd uit van abt Arnulf van Munte. Hij deed voor de concrete uitvoering ervan een beroep op abt Lambert

⁸⁹ Cf. P. PIEYNS-RIGO, ‘Abbaye de Saint-Trond’, in *Monasticon belge. Tome VI : Province de Limbourg*, Luik, 1976, p. 35-39. Onder de naar Gent gevluchte monniken bevond zich Diederik, auteur van diverse heiligenlevens (w.o. de *Vita tertia Bavonis*) en later (vanaf 1099) abt van Sint-Truiden ; over zijn verblijf in Gent (allicht eerst in Sint-Baafs, dan in Sint-Pieters), zie COENS, ‘*Utriusque linguae peritus*’, p. 119 en DE SAEGER, *De Vita Amalbergae*, p. 68-70.

⁹⁰ Cf. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques*, p. LXXXIV.

⁹¹ Over deze hervorming : E. SABBE, ‘La réforme clunisienne dans le comté de Flandre au début du XIIe siècle’, in *Revue belge de Philologie et d’Histoire*, 9 (1930), p. 121-138 en J.-M. DE SMET, ‘Quand Robert II confia-t-il Saint-Bertin à Cluny ?’, in *Revue d’Histoire Ecclésiastique*, XLVI (1951), p. 160-164 ; cf. ook G. DECLERCQ, ‘Van *Renovatio ordinis* tot *Traditio romana*. De abdij van Egmond en de Vlaamse kloosterhervorming van de 12de eeuw’, in G.N.M. VIS – J.P. GUMBERT (eds.), *Egmond tussen Kerk en wereld*, Hilversum, 1993, p. 169-172.

GEORGES DECLERCQ

van Sint-Bertijns (1095-1125) die 12 monniken naar Gent zond om de Pieterlingen vertrouwd te maken met de nieuwe, striktere gebruiken. Net als in andere Vlaamse abdijen riep de invoering van de Cluniacenzergebruiken ook in Sint-Pieters weerstanden op en sommige monniken die het niet eens waren met een strengere kloosterdiscipline, verlieten het klooster⁹². Een getuigenis uit Sint-Truiden wijst erop dat de Sint-Pietersabdij onder abt Arnulf tot op zekere hoogte haar vroegere faam als centrum van monastieke vernieuwing wist terug te winnen⁹³. Daarvan getuigt ook het feit dat hij in 1130, op vraag van de bisschop van Utrecht en de gravin van Holland, een monnik van Sint-Pieters, Walter, naar de abdij van Egmond stuurde om er als abt (1130-1161) de hervorming door te voeren⁹⁴. Met de Cluny-hervorming brak voor de Sint-Pietersabdij duidelijk opnieuw een materieel voorspoedige periode aan. De schenkingen die in de tweede helft van de 11de eeuw waren opgedroogd hernamen, en ook de graven van Vlaanderen toonden weer belangstelling voor de abdij⁹⁵. Toch zou het klooster nooit meer die uitstraling en dat dynamisme herwinnen die het in de tweede helft van de 10de en de eerste helft van de 11de eeuw kenmerkten. Het ronduit ontluisterend beeld dat de auteur van de Ysengrimus ophangt van het abbatiaat van Siger II (1138-1159) laat bovendien uitschijnen dat ook het effect van de Cluny-hervorming op het interne leven van de kloostergemeenschap, en meer in het bijzonder op de kloosterdiscipline, slechts een efemeer karakter had.

⁹² Zie HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques*, p. LXXXII-LXXXVI-II en DECLERCQ, 'Van *Renovatio ordinis* tot *Traditio romana*', p. 171 en 176.

⁹³ Cf. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques*, p. XCIV.

⁹⁴ DECLERCQ, 'Van *Renovatio ordinis* tot *Traditio romana*', p. 163-181.

⁹⁵ Zie hiervoor vooral VAN LOKEREN, *Chartes et documents*, I, p. 118 e.v.; cf. ook BERINGS - VAN SIMAEY, 'Abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin', p. 108.